

**INNOVATSIYA FAOLIYATINI QO‘LLAB-QUVVATLASHNING INSTITUTSIONAL
JIHATLARI**

Uktam Jiyanov,

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o‘qituvchisi
Tel.: +998946626187, e-mail: uktam.jiyanov87@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada innovatsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlashning institutsional shart-sharoitlari, unga ta‘sir etuvchi omillar haqida so‘z yuritilgan. Shuningdek, xulosada ilm-fan va sanoatni innovatsion rivojlantirish yo‘liga o‘tkazishda davlat innovatsion siyosati oldidagi ustuvor vazifalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya faoliyati, institutsional muhit, innovatsiya faoliyati infratuzilmasi, texnologiyalar transferi, biznes inkubatorlar, texnoparklar.

INSTITUTIONAL ASPECTS OF SUPPORTING INNOVATIVE ACTIVITIES

Uktam Jiyanov,

Senior Lecturer at the International Islamic Academy of Uzbekistan
Phone No: +998946626187 e-mail: uktam.jiyanov87@gmail.com

Annotation

This article deals with the institutional context of innovation activities and the factors that influence it. The report also outlines the priorities for the state innovation policy of innovative development of science and industry.

Keywords: innovation activity, institutional environment, innovation infrastructure, technology transfer, business incubators, technology parks.

Introduction

XXI asrning boshiga kelib insoniyat yangi paradigma, ya‘ni milliy iqtisodiyotni raqobatbardoshligini oshirishda mamlakatlar o‘zining innovatsion ishlab chiqarish kontseptsiyasiga o‘tishi zarur degan xulosaga kelindi. Natijada iqtisodchi olimlarning innovatsiyalar bilan bog‘liq turli qarash va yondashuvlari rivojlana boshladi. Jumladan, kichik biznes innovatsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlash tizimining shakllanishi va rivojlanishida zarur resurslarning faqat miqdoriy ko‘rsatkichlari emas, balki innovatsiya madaniyati rivojlanishi darajasi, yangi bilimlarni to‘plash, yangi texnologiyalarni va innovatsion mahsulotlarning bozordagi harakatini ta‘minlash darajasi kabi sifat ko‘rsatkichlarini ham hisobga olinish zaruriyati vujudga keldi. Shu nuqtai nazardan, kichik biznes innovatsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi infratuzilmani rivojlantirishni institutsional yondashuv asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Chunki institutsional nazariyaning konseptual tamoyillari neoklassik yo‘nalishning haddan ziyod abstrakt, turg‘un yondashuvlarini yengib o‘tishga imkon yaratadi va milliy

iqtisodiy tizimni innovatsion rivojlantirish imkoniyatlarini belgilab olishga yordam beradi.

Modomiki institutsional muhit – bu xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini va ularning o‘zaro munosabatlarini tashkil etuvchi qoidalar to‘plami ekan, xo‘jalik subyektlari faoliyati institutsional yondashuv doirasida ikkita muhim: transformatsiya va transaksiya yondashuvi asosida tavsiflanadi. Ulardan birinchisida tadqiqotchilar diqqati ichki omillarning xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga ta‘sir etishiga qaratiladi. Ikkinchi yondashuv esa, o‘z navbatida, tashqi omillar ta‘sirini ko‘rib chiqadi. shunday qilib, amerikalik iqtisodchi olim O.Uilyamsonning institutsional nazariyalar tasnifiga muvofiq institutlarni tasniflash, birinchi navbatda, “xo‘jalik subyektiga munosabat” belgisi bo‘yicha amalga oshirilishi kerak, ya‘ni ichki va tashqi institutlarga bo‘linishi lozim ekan. Shunday ekan, innovatsion faoliyat korxonalar faoliyat yo‘nalishlaridan biri ekanini hisobga oladigan bo‘lsak, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash institutlarini tasniflashning dastlabki belgisi ularning xo‘jalik yurituvchi subyektga munosabati hisoblanadi. Bunda birinchi yo‘nalish doirasida korxonalar va firma “ichidan”, ya‘ni innovatsion faoliyatga turli boshqaruv yondashuvida o‘z ifodasini topgan me‘yorlar, kelishuvlar va shartnomalar tizimi orqali tahlil qilinadi. Ikkinchi yo‘nalish iqtisodiy tashkilotlarni “tashqaridan” tadqiq etishga yo‘l ochadi, e‘tibor xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga qaratiladi.

Institutsional yondashuv jihatdan “innovatsiya faoliyati infratuzilmasi” kategoriyasini innovatsiya faoliyatini amalga oshirish uchun zarur ijtimoiy-iqtisodiy sharoit yaratish nuqtai nazaridan innovatsiya jarayonini ta‘minlovchi institutlar, ularning tashkilotlari va amalga oshiruvchi chora-tadbirlari yig‘indisidan iborat deb ta‘rif berish mumkin. Innovatsiya infratuzilmasini boshqarish innovatsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlash institutlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadida davlat boshqaruv organlari tomonidan amalga oshiriluvchi boshqaruv ta‘sirlari yig‘indisidan iboratdir. Institutlar – kishilar, guruhlar, tashkilotlar, davlat va jamoatchilik tashkilotlarining barqaror yig‘indisidan iborat bo‘lib, ularning faoliyati ma‘lum me‘yorlar, qoidalarga amal qilib, ijtimoiy vazifalarni hal qilishga qaratilganidir.

Innovatsiya faoliyati infratuzilmasi tashkilotlarining faoliyatini tahlil etish asosida ularning vakolatidan tashqarida bo‘lgan bir qancha institutsional muammolarni ko‘rish mumkin. Bu muammolar innovatsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlash infratuzilmasi shakllanishi va rivojlanishiga qo‘yiluvchi talab sifatida namoyon bo‘ladi va innovatsiya faoliyati infratuzilmasi vazifasiga aylanadi. Bu vazifalarni amalga oshirishda innovatsiya faoliyati infratuzilmasida bir nechta kichik tizimlarni ajratish maqsadga muvofiq bo‘ladi. U kichik tizimlar quyidagilardan iborat: rivojlanish kichik tizimi, bozor kichik tizimi, davlat kafolatlari tizimi, axborot va kommunikatsiya tizimlari. Innovatsiya faoliyatining moddiy asosini ta‘minlovchi innovatsiya infratuzilmasi eng muhim resurs tizimi bo‘lib, boshqa tizimlar unga bog‘liq bo‘ladi va bunday bog‘liqlik sinergik samara beradi.

Milliy xo‘jalikda innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash institutlari tizimi ijtimoiy-iqtisodiy ustuvorliklarga muvofiq qaror topadi. Innovatsion turdagi institutsional model umumiy xo‘jalik faoliyati masalalari bo‘yicha rivojlangan milliy institutsional qonunlarning, shuningdek, intellektual mulk to‘g‘risidagi qonunlarning bo‘lishini talab etadi, chunki innovatsion faoliyat bu yangi bilimlarni egallash va uni bozorning boshqa ishtirokchilari bilan amalga oshirishga bog‘liq bo‘lgan tijorat faoliyatidir.

Innovatsion faoliyat infratuzilmasi institutlarining muhim kichik tizimi davlat kafolatlari kichik tizimi bo'lib, u innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi qonuniy chora-tadbirlarni qamrab oladi. Bu tizimga avvalo intellektual mulk huquqini himoya qilish tizimini kiritish zarur. Ushbu tizimda yetakchi ahamiyatga patent tizimi ega bo'lib, xalqaro me'yorlarga tayanuvchi bunday tizim innovatsiyalarning global bozoriga chiqish imkonini beradi.

Inson aqli, inson zakovati tushunchalari intellektual mulk obyektlari hisoblanadi va "intellektual mulk" nomi ham shundan kelib chiqqan. Intellektual mulk huquqlari birinchi navbatda, mualliflik huquqlarini, sanoat dizayni uchun patentlar va huquqlarni o'z ichiga oladi. Patentlar ixtirochilarga maxsus huquqlar taqdim etadi, shunday bo'lsa-da, ixtirolar yangi bo'lsa va amaliy ishlab chiqarish ahamiyatiga ega bo'lgan taqdirda patentlanadi. Ishlab chiqarilgan mahsulotning tashqi ko'rinishini belgilab beruvchi yangi yoki original estetik qarorlar sanoat dizayni deb ataladi. Har uch turdagi intellektual mulk huquqlarini muhofaza qilish vaqt bo'yicha cheklangan. Intellektual mulk, shuningdek, savdo markalari va belgilarini, tovar birinchi bor ishlab chiqarilgan joyning geografik ko'rsatmalarini ham o'z ichiga oladi.

Intellektual mulkdan ruxsatsiz foydalanish uning egasi huquqlarini buzish hisoblanadi. 80-yillarning oxirlariga qadar bu kabi qonunbuzarliklar milliy darajaga ega muammolarni keltirib chiqargan bo'lib, faqat mulk egalari manfaatlariga zarar keltirish bilan cheklanib qolmay, balki ilmiy-texnik taraqqiyotni ham sustlashtirgan, shuningdek, madaniy hayotga ham salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Biroq keyingi yillarda intellektual mulkni muhofaza qilish maqsadida mamlakatlarda qabul qilinayotgan qonunlarning ularni amalga oshirish samaradorligi bilan bir qatorda, xalqaro savdoga ham sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani o'z-o'zidan ko'rinib turibdi. Buning sabablari juda ko'p, biroq ular orasidan uchtasiga e'tibor qaratish talab etiladi.

Birinchi, bir qator industrial rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy faoliyatning fan sig'imi yanada yuqorilashib va texnologik jihatdan jadallashib bormoqda. Buning natijasida, ularning eksportga chiqaradigan ham an'anaviy (kimyoviy mahsulotlar, o'g'itlar va farmatsevtika tovarlari), shuningdek, nisbatan yangi (telekommunikatsiya jihozlari, kompyuterlar, dasturiy ta'minotlar) mahsulotlari intellektual mulk huquqlari obyekti hisoblanmish katta miqdordagi texnologik va ijodiy tarkibiy qismlarni o'zida jamlamoqda. Ishlab chiqaruvchilar bunday holatlarda ular qaerga o'z mahsulotlarini yetkazib berishlaridan qat'iy nazar ilmiy-tadqiqot faoliyati xarajatlarining o'rnini to'ldirish maqsadida ularning huquqlari mos tarzda muhofaza qilinishidan manfaatdordirlar.

Ikkinchi, rivojlanayotgan mamlakatlarning katta qismida xorijiy investitsiyalar uchun cheklovlarning bekor qilinishi bilan bog'liq holda, litsenziya bo'yicha yoki qo'shma korxonalarda patentlangan tovarlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish uchun keng imkoniyatlar vujudga kelmoqda. Biroq industrial jihatdan rivojlangan mamlakatlar sanoat tarmoqlarining bu turdagi munosabatlarga kirishish va o'z texnologiyalarini taqdim etish istagi ishlab chiqarish tashkil etilayotgan mamlakatlarda intellektual mulk huquqini muhofaza qilish tizimi bu texnologiyalar uchun ularning egalik huquqlarini mahalliy hamkorlar tomonidan ulardan noqonuniy ishlab chiqarishda foydalanmaslikni qay darajada ta'minlab bera olishiga bog'liq bo'ladi.

Uchinchi, xalqaro savdo predmeti hisoblangan ishlab chiqarish tovarlarining texnologik

takomillashuviga yanada soddalashgan va arzonlashgan imitatsiya va takror ishlab chiqarish vositalari ham muvofiqlashib bormoqda. Intellektual mulk bo'yicha qonunlarga yetarli darajada qat'iy rioya etilmaydigan mamlakatlarda bu holat nafaqat ichki bozorlarda sotish, balki eksport maqsadida ham qalbaki va o'g'rincha mahsulotlar ishlab chiqarishning o'sib ketishiga olib keldi.

Xalqaro darajada, asosan, Jahon intellektual mulk tashkiloti (JIMT) va undan avvalgi tashkilotlar boshchiligida intellektual mulkni bir xilda muhofaza qilishni ta'minlab bera oladigan qoidalarni ishlab chiqishga urinishlar boshlanganiga yuz yildan ham oshdi. Natijada intellektual mulk egalarini muhofaza qilish bo'yicha xalqaro majburiyatlarning asoslari sifatida bir nechta konvensiyalar qabul qilingan.

O'zbekiston 1991-yilning 25-dekabridan Jahon Intellektual MulK Tashkilotiga a'zo bo'lib, yangi bilimlar madaniy bozorini shakllantirishga yordam beruvchi va intellektual mulkni muhofaza qilishning xalqaro-huquqiy tizimini belgilab beruvchi yigirmadan ortiq muhim xalqaro shartnomada ishtirok etdi. Shuningdek, JIMTni ta'sis etuvchi Konvensiyalar, sanoat mulkini muhofaza qilish bo'yicha Parij konvensiyasi, Patent kooperatsiyasi to'g'risida shartnoma, belgilarni xalqaro ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi Madrid bitimi va Tovar belgilari bo'yicha qonunlar to'g'risida shartnoma va boshqalarga a'zo.

Xususiy mulk huquqini himoya qilish darajasi, davlat boshqaruv tashkilotlari va sud tizimiga ishonch bildirishlik biznes tuzilmalarining innovatsion rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Bozor iqtisodiyotini shakllantirish vaqtida davlatning innovatsion tadbirkorlik tuzilmalari faoliyatiga aralashuvi kuchli, qat'iy, keng miqyoslarda bo'lishi lozim, bozor islohotlarining amalga oshirilishiga ko'ra u asta-sekin erkinlashib boradi.

Shunday qilib, davlat innovatsion siyosati davlatning aniq maqsadlar, tamoyillar, turli metodlar, mexanizmlar va ixtisoslashgan institutlar asosida ishlab chiqilgan innovatsion tadbirkorlikni tartibga solish va qo'llab-quvvatlash tadbirlarining muvozanatga solingan tizimini aks ettirishi lozim. Davlat innovatsiya tizimining maqsadi tanlab olingan ustuvor yo'nalishlar asosida ilm-fan va sanoatni innovatsion rivojlantirish yo'lga o'tishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi muhim vazifalarni amalga oshirish lozim:

- ilmiy, ilmiy-texnik va innovatsion faoliyatning normativ-huquqiy asosini takomillashtirish;
- ilmiy-texnik majmualarning bozor iqtisodiyoti sharoitlariga moslashuvi, fan, texnologiya va texnikani rivojlantirish maqsadlarida davlat va xususiy kapitalning o'zaro bog'liqligini ta'minlash;
- davlatning tartibga olish va bozor mexanizmlarining oqilona uyg'unligini, fan, texnologiya va texnikani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishda ilmiy, ilmiy-texnik va innovatsion faoliyatni bevosita va bilvosita rag'batlantirish tadbirlarini yaratish;
- davlat ilmiy markazlarini tashkil etish orqali ilmiy, ilmiy-texnik va innovatsion faoliyatlarni rag'batlantirish;
- hududlarda ilmiy, ilmiy-texnik va innovatsion faoliyatlarning jadallashuvini qo'llab-quvvatlash va mamlakat ilmiy-texnik salohiyatining integratsiyalashishini rag'batlantirish;
- ilmiy, ilmiy-texnika va innovatsion faoliyat sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘uxati

1. Уильямсон О. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, отношенческая контракция. - СПб.: Лениздат, 1996.
2. Малое предпринимательство в России: прошлое, настоящее и будущее. Под ред. Б.Г.Ясина, А.Ю.Чепуренко, В.В.Буева. - М.: Фонд «Либеральная миссия», 2003. - Стр. 137.
3. Орзибеков К.У. Инновацион фаолиятни солиқлар воситасида рағбатлантиришнинг илғор тажрибалари ва уларни Ўзбекистон шароитида қўллаш масалалари. // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2015 йил.